

vatska nacionalna varijanta bila je primjerom latiničke jednopismenosti, dok je s druge strane razvijen latiničko-ćirilički bigrafizam, što sve upućuje na pismovnu pluricentričnost srpsko-hrvatskoga jezika, gdje su varijante bile etnički uvjetovane (str. 177–180). U suvremenome hrvatskom društvu glagoljica je ponovno otkrivena kao izraz nacionalnoga identiteta i ne funkcionira kao pismo, već ponajprije kao ukras, ornament (str. 99–100). Budući da je funkcija toga pisma danas u prvome redu simbolička, više se ne može govoriti o hrvatskoj dvopismenosti.

Daniel Bunčić, jedan od troje urednika i autor glavnine teksta, svjestan da bi predloženi model mogao izazvati kritike zbog potencijalno nedovoljno precizna opisa pojedinih jezika, izrazio je već u uvodnome poglavlju nadu da će istraživači dvopismenosti svojim znanjem i iskustvom pomoći u umjeravanju modela na temelju različitih jezičnih situacija koje su u središtu njihova interesa, što ponavlja i u završnome poglavlju. Premda su autori tipologijom obuhvatili više od stotinu primjera dvopismenosti, nastojeći ih prikazati detaljno koliko je to bilo moguće, iscrpnost nije ni bila glavnim ciljem knjige. Njezin je osnovni zadatak bio ponuditi tipologiju koja bi pomogla budućim istraživačima u preciznijemu opisu dvopismenosti (i višepismenosti), a taj je zadatak u potpunosti ispunila i nesumnjivo će lako pronaći put do ciljane čitateljske publike. Otvorenim vidicima mogla bi biti osobito poticajnom upravo hrvatskoj povijesnoj sociolingvistici, omogućujući joj sagledavanje hrvatske dvopismenosti iz nove perspektive. Riječ je o iznimno važnu prinosu sociolingvistici, koji će postati nezaobilaznom referentnom točkom u svim budućim radovima koji se budu doticali sociolingvistike pisanja, potičući osvježavanje tradicionalnih pristupa ili pomažući u usmjeravanju novih istraživanja.

IVANA ETEROVIĆ

The Bible in Slavic Tradition. Edited by Alexander KULIK; Catherine Mary MACROBERT; Svetlina NIKOLOVA; Moshe TAUBE; Cynthia M. VAKARELIYSKA. *Studia Judaeoslavica* 9, 2016., 576 str.

Zbornik radova *The Bible in Slavic Tradition*, u izdanju Brilla i pod uredničkim timom Alexandra KULIKA, Catherine Mary MACROBERT, Svetline NIKOLOVE, Moshe TAUBE i Cynthia M. VAKARELIYSKE, sadrži radove sa znanstvene konferencije održane 2009. godine u Varni u Bugarskoj. Sadržaj je podijeljen u dvije tematske cjeline, s ukupno dvadeset i četiri znanstvena rada, te uvodom i indeksom biblijskih mjesta.

Prvi dio zbornika donosi radove sabrane u cjelinu pod naslovom *Slavonic Bible*. Radovi se odnose na tekstnu tradiciju Biblije. Uvodnu studiju o važnosti hebrejske biblije ili Septuaginte donosi Serge RUZER (*Hebrew Bible or Septuagint: Later Preferences and the Stance of Nascent Christianity*). Zanimljivo je primijetiti da se tematikom koja se inače tiče biblijskih znanosti bave i paleoslavisti, te time daju vrijedan doprinos istraživanjima biblijskih tekstova te njihove transmisije i kritičke analize.

Staroslavenskim prijevodima biblijskih tekstova Staroga zavjeta s grčkog jezika, kao i njihovom transmisijom, u ovom zbiru radova bavili su se znanstvenici s više srednjoeuropskih i istočnoeuropskih znanstvenih ustanova. Najstarije prijevode, sačuvane u sinajskim glagoljskim i ćirilskim rukopisima istražili su Heinz MIKLAS, Melanie GAU i Dana HUERNER u radu *Preliminary Remarks on the Old Church Slavonic Psalterium Demetrii Sinaitici*. Nastavno na njihovo istraživanje, istraživanje mjesta Dimitrijeva psaltira među ranim crkvenoslavenskim prijevodima psaltira učinila je Catherine Mary MACROBERT u radu *The Place of Dimitri's Psalter (MS Sinai Slav 3N) in the Early Transmission of the Church Slavonic Psalter*. S obzirom na vrijednost toga rukopisa i njegove poveznice, autori obaju članaka zaključuju da taj rukopis osvjetljava ne samo jezične i paleografske značajke crkvenoslavenskog jezika nego i povijesne i kulturne odnose balkanskih slavenskih zemalja i njihova odnosa prema Italiji i kršćanskom Istoku. *Psalterium Demetrii Sinaitici* potječe od rukopisa koji je različit od *Sinajskoga psaltira*, ali slično konzervativan u jezičnim osobinama te pokazuje postupan proces prilagodbe jezičnih osobina lokalnim jezičnim normama.

Knjigu izlaska u južnoslavenskim prijepisima istraživala je Veselka ZHELYZAKOVA u radu *The Headings in the South Slavonic Copies of the Book of Exodus*. U pitanju tekstne tradicije Knjige izlaska autorica zaključuje da se naslovi u prijevodima Knjige izlaska u različitim redakcijama razlikuju, a to upućuje na činjenicu da su tekstovi u sačuvanim rukopisima bili namijenjeni liturgijskoj i neliturgijskoj uporabi, tj. sačuvani su u *parimejnicima* i drugim rukopisima za čitanje izvan liturgijskih čina. Knjigu proroka Jeremije u slavenskim inačicama i u odnosu na njezinu izvornu strukturu u Starom zavjetu istražuje Tatyana MOSTROVA (*The Importance of the Slavonic Version of the Book of the Prophet Jeremiah to the Study of its original Structure in the Old Testament*). Autorica naglašava da je ta knjiga Staroga zavjeta rijetko prevedena na crkvenoslavenski jezik, a najopširnije je sačuvana u prijevodima hrvatskoglagoljske liturgijske tradicije, u kojoj se u misalima i brevijarima nalazi 245 redaka, i to prevedenih s grčkoga jezika, a redigiranih prema latinskomu prijevodu.

Rijetko istraživanim prijevodima katena Knjige o Jobu bavio se Francis J. THOMPSON u radu *The Three Slavonic Translations of the Greek Catena on Job. With an Appendix on the Author of the First Prologue to the First Translation: Polychronius or Photius?* Katene su komentari biblijskih tekstova, a prisutne su u staroslavenskim prijevodima od 9. stoljeća do prijepisa u 15. stoljeću.

U prilogu *The Book of Proverbs in Vilnius 262* Moshe TAUBE posvetio se knjizi Mudrih izreka u rutenskoj verziji koja se čuva u rukopisu *Vilnius 262*. Zanimljivost je ovoga istraživanja što autor istražuje kodeks iz 16. stoljeća koji je potjecao iz Suprasaljskoga samostana, te donosi zaključak da je jedan od pisara bio Židov koji je slavenskomu pisaru diktirao rutensku verziju toga teksta, budući da je istraživanjem došao do zaključka da je tekst preveden s hebrejskoga jezika. Biblijsku pak simboliku riječi *mudrost* (*sophia*) u knjizi Mudrih izreka (9,11) u radu *Sophia, the Wisdom of God. According to Proverbs 9: 1–11 in the Slavic Tradition of Word and Image* istražuje Iskra HRISTOVA-ŠOMOVA. Autorica prikazuje teološko značenje grčkoga naziva *sophia* u spomenutoj starozavjetnoj knjizi, te donosi književno-povijesni i teološki prikaz toga naziva u Bibliji i kulturi. Personifikaciju Božje Mudrosti donosi u slavensku kulturu sv. Konstantin Ćiril, a u liturgijskoj je uporabi navedeni odlomak Knjige mudrih izreka u menologijima naveden za blagdan Rođenja Marijina. U radu autorica donosi i ilustracije, kao prikaz ikonografske vizije Mudrosti.

Margaret DIMITROVA u radu *Biblical Quotations in the Late South Slavonic Translation of Catena B2 with Commentaries on the Song of Songs* uspoređuje biblijske citate prisutne u kateni B2, koja potječe iz rilskoga samostana, s komentarima biblijske knjige Pjesma nad pjesmama. Svetlina NIKOLOVA obrađuje kompoziciju i strukturu Knjige Sirahove, jedne od znanstveno istraživanih knjiga Staroga zavjeta, u radu s naslovom *The composition and structure of the Book of Ben Sira in the oldest Slavonic translation*.

Novozavjetne tekstove evanđelja obradili su Cynthia M. VAKARELIYSKA i Alberto ALBERTI. U radu *Distinguishing Features of the Dobrejšo Gospel's Book of Matthew* Vakareliyska prikazuje različitosti u *Dobrejšovu evanđelju*, liturgijskom rukopisu *tetraevanđelja* iz zapadne Bugarske, s početka 14. stoljeća uspoređujući tekst s kanonskim ćiriličnim tekstovima evanđelja te s *Baničkim* i *Curzonskim evanđeljem*. Alberti pak *Dobrejšovo*, *Curzonsko* i *Baničko evanđelje* obrađuje u odnosu prema grčkom tekstu evanđelja (*The Banica, Dobrejšo and Curzon Gospels in Light of the Greek Text*). Ovi radovi donose i prikaz vrijednih metodologija koje se mogu primijeniti i na istraživanja hrvatskoglagoljske tradicije biblijskih tekstova, književne tekstne tradicije kao i za leksička istraživanja.

O leksičkim varijantama naslova biblijskih knjiga Staroga zavjeta piše Tatyana ILIEVA u radu *The Names of the Books from the Biblical Corpus in Old Bulgarian Literature*. Iako napominje da se radi o preliminarnom istraživanju, autorica ukazuje na to da su starobugarske varijante naslova biblijskih knjiga često posuđene izravno iz grčkoga jezika ili je staroslavenski prevoditelj donosio opisni prijevod.

U sklopu istraživanja slavenske Biblije dva rada odnose se na tekstove koji se neizravno povezuju s biblijskom tematikom i u odnosu prema tradiciji drugih biblijskih religija. Prvi je rad Sergeya MINOVA *Muslim Parallels to Slavonic Apocryphal Literature: the Case of Narration of How God Created Adam*. Autor zaključuje da je na temelju naracije i popularnosti etioloških mitova slavenski autor bio pod utjecajem muslimanske tradicije. Christfried BÖTTRICH obrađuje tematiku Melkisedeka, biblijskoga lika koji se u Bibliji pojavljuje samo na jednom mjestu, ali je u nedostatku biblijskih informacija stvorena duga narativna tradicija, pa lik Melkisedeka ulazi i u liturgijsku tradiciju kršćanskoga istoka i zapada. U radu naslovljenom *Melchizedek among Russian Saints. The History of Melchizedek between Jews and Slavs* Böttrich ukazuje na utjecaj i recepciju rane židovske književnosti u slavenskim prijevodima, a time daje poticaj za istraživanje tradicije i povezanosti židovske i slavenske literature.

Drugi dio zbornika sabire radove iz ćirilometodskih tradicija (*Cyrillo-Methodian Traditions*). Johannes REINHART istražuje pitanje djela sv. Metoda. U radu koji se temelji na sintaktičkom istraživanju (*The Extent of the Works of St. Methodius: Syntactic Observations*) donosi popis djela koja se pripisuju sv. Metodu i njihovu tradiciju te zaključuje da postoje važni odnosi među tekstovima, ali i različitosti jer tekstovi ne sadrže samo sintaktičke arhaizme nego i inovacije koje ne mogu biti pripisane pisarima ili redaktorima, nego izvornosti jezika sv. Ćirila i Metoda.

Maya IVANOVA istražuje pitanje naziva za religijsku i narodnu afilijaciju Židova u Žitju sv. Konstantina Ćirila (*Use of the Words Ἰουδαῖοι, жидаове, еврей in the Long Vita of Constantine-Cyril the Philosopher*). Mario CAPALDO pod naslovom *Towards the Critical Edition of the Vita Constantini* prikazuje rad na projektu kritičkoga izdanja Žitja Konstantinova. Autor donosi popis svih verzija teksta i njegova izdanja. Nastavno na Capalda, Cristiano DIDI u radu *Towards a Critical Edition of the Vita Constantini: The South Slavonic Tradition, the Russian Copies of the Menologium for February and the Russian Miscellanies* prikazuje rezultate analize južnoslavenske tradicije ruskih prijepisa menologija za veljaču, koji sadrže spomen sv. Konstantina Ćirila, te zbornika koji sadrže tekstnu tradiciju. Boyka MIRCHEVA istražuje drugu službu u čast sv. Ćirila Filozofa (*On the 'Second' Service for St. Cyril the Philosopher*). U tradiciji se teksta nalaze tri različite službe sv. Ćirilu. U zadnja su dva desetljeća otkrivena dva rukopisa blagdansko-glagoljskoga mineja koja sadrže tu službu: bugar-

ski i sinajski kasnosrednjovjekovni rukopisi. U istraživanju autorica prikazuje glavne razlike prve i druge tradicije službe, te u zaključku upućuje na sličnosti službe sv. Ćirilu s tradicijom službe sv. Ivana Zlatoustoga, čime tradiciju teksta povezuje sa samostanima na Atosu ili u Zapadnoj Bugarskoj.

Klimentina IVANOVA u radu *Canonical and Apocryphal Texts from the Bible in Balkan Calendarical Miscellanies (Based on Material from Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica)* obrađuje kalendarske zbornike bizantskoga obreda, te u preliminarnim zaključcima upućuje na to da biblijski tekstovi zbornikā potječu iz grčkoga, bizantskoga predloška, a jednako tako i apokrifni tekstovi koji odražavaju stariju redakciju i čitanja mineja.

Iz starobugarske tradicije potječu i molitve koje se pripisuju sv. Ivanu Damašcaninu o blagdanu Rođenja Bogorodice. Tsvetomira DANOVA u radu *Biblical Quotations in the Oration for the Nativity of the Theotokos by St. John Damascene in Two Middle Bulgarian Translations* uspoređuje grčke izvor-nike sa slavenskim prijevodima i zaključuje da prevoditelji nisu bili samo poznavatelji biblijskih tekstova nego i vrsni znalci koji su u jeziku sačuvali najbliže sličnosti s izvornikom.

Biblijska tematika kralja Davida utkana je u temelje političkih odnosa novih kršćanskih zemalja u Europi, a starozavjetni se lik kralja Davida predstavlja kao prototip strukture i političkoga programa te kao izvor različitih analogija. I pitanje grijeha vladara i njegova odnosa prema crkvenoj vlasti ogleda se u takvim analogijama, a povezuje se i s liturgijskom pokorničkom tradicijom. U bugarskoj se tradiciji također nalazi takva analogija koju obrađuje Desislava NAYDENOVA u radu *King David and Royal Penance in Medieval Bulgaria During the Ninth and Tenth Centuries* prikazujući promjene i odnose u bizant-skim političkim idejama koje je preuzimala i mlada bugarska država. Povijesnu tematiku zaključuje rad Angela NIKOLOVA *Convocato omni regno: The Council in 893 and its 'Reflections' in Contemporary Historiography* koji obrađuje pitanje historiografskih zaključaka temeljnog razdoblja bugarske povijesti.

Zbornik *The Bible in Slavic Tradition* sadrži splet suvremenih znanstvenih pristupa biblijskoj tematici u (staro)crkvenoslavenskim prijevodima, te glavna nastojanja i razvoj suvremenih istraživanja srednjovjekovne slavenske biblijske tradicije. Uključuje i povijesne, tj. ćirilometodske tematike, čime daje do-prinos interdisciplinarnomu pristupu cjelovitomu zborniku. Radovi u ovom zborniku uglavnom su primjeri recentnih istraživanja, a prema tomu donose i vrijedne primjere metodologije rada na biblijskim, apokrifnim i hagiografskim tekstovima. Zbornik je vrijedan primjer da se i paleoslavističke znanosti u je-zičnim, povijesno-književnim i medievističkim istraživanjima mogu uključiti u suvremena znanstvena istraživanja biblijskih i teoloških znanosti.

KRISTIJAN KUCHAR